

■ Översikter och meddelanden

■ Kultur, institutioner och social tillit: en diskussion av Rothsteins ansats och historisk kontext

JENS STILHOFF SÖRENSEN¹

Inledning

Ett av de mer intressanta och viktiga statsvetenskapliga verk som kommit ut på svenska under de senaste åren är, enligt min mening, Bo Rothsteins bok "Sociala fallor och tillitens problem" (Rothstein 2003). Boken tar upp ett problem som både är ett av de mest centrala för såväl demokratins utveckling, som för samhället i stort, och som samtidigt är ett av de mer svåråtkomliga för samhällsvetenskaplig forskning: nämligen *vad* som skapar social tillit och hur denna uppstår och bibehålls. Rothstein utgår delvis från Robert Putnam (1993; 2000), som han efter egen utsago inspirerats av och vars teser han delvis avviker ifrån med stöd av sin egen forskning om den svenska välfärdsstatens utveckling. De huvudsakliga skiljelinjerna mellan dem ligger i hur stor vikt som läggs vid historiska och kulturella aspekter respektive politiska och institutionella faktorer. Något förenklat kan man säga att Rothstein här fäster en betydligt större vikt vid relativt samtida politiska processer och institutionella arrangemang

än vad Putnam gör. Rothstein gör ett gediget arbete och betar systematiskt av en rad olika faktorer och variabler, som kan misstänkliggöras som förklarande. Han gör detta efter att inledningsvis ha diskuterat metodologiska och teoretiska angreppssätt, samt vilka krav som kan ställas på en förklarande variabel. Slutligen analyserar han bakgrunden till de institutioner som ligger som grund för det svenska välfärdsbygget och argumenterar, övertygande måste det sägas, för att det här bör finnas en förklarande variabel till varför social tillit är större i Sverige än i (troligen) de flesta andra samhällen. Så långt är allt väl och Rothstein har både öppnat upp och gett ett avsevärt bidrag till en diskussion om social tillit, såväl som till ett antal andra frågor som konfronterats längs vägen. Problemet är emellertid att han först har ställt upp en rad metodologiska och teoretiska krav som är så rigida att han inte kan uppfylla dem. Detta beror emellertid inte så mycket på tillkortakommanden hos Rothstein, utan snarare på att de krav han inledningsvis ställt är omöjliga att infria. Däremot är Rothsteins bidrag av sådan relevans och så väl genomfört att det förtjänar en fortlöpande och grundlig diskussion och debatt. Jag kommer i det följande att försöka bidra till en sådan genom att diskutera och kommentera i relation till främst Rothsteins arbete. I vissa avseenden kommer jag att kontrastera Rothsteins slutsatser med empiriska exempel

1 Jens Stilhoff Sörensen är doktorand i historia vid European University Institute.
E-post: jens.sorensen@iue.it

från min egen forskning, och i andra avseenden kommer jag att kommentera metod och kontrastera vad jag anser vara positivistiska förhållningssätt med ett dialektiskt synsätt. En del centrala begrepp och hur de används diskuteras och kritiserats kontinuerligt i texten. Jag kommer i sammanhanget också att ta upp Putnams arbete, om än i betydligt mindre grad. Syftet är, slutligen, att formulera en rad kritiska invändningar, i avsikt att debatten må frodas, snarare än att producera egna slutgiltiga hypoteser. Därmed kommer de empiriska exempel jag tar upp att tjäna främst som illustrationer av vilka invändningar som kan göras snarare än som fullfjädrade alternativa förklaringar.

Problemet, kandidaterna, och begreppen: social tillit, kultur, rationalitet och institutioner

Frågan som inledningsvis ställs gäller alltså hur social tillit skapas i ett samhälle, samt hur det kan komma sig att den sociala tilliten i Sverige är avsevärt större än exempelvis i Italien eller Ryssland (vilket har visats empiriskt).

Det finns nu en rad möjliga kandidater som kan antas vara av betydelse för förekomsten av social tillit och val av samarbete. Det hela kan exempelvis bero på djupliggande historiska och kulturella faktorer eller på en mer samtida konstellation av särskilt lyckade institutioner eller reformer som lägger grunden till en specifik incitamentstruktur för tillit i vilken individen strategiskt väljer att samarbeta. Det kan vara utbildningsnivå, ekonomiskt välstånd, eller en rad andra faktorer som är viktiga för förekomsten av social tillit. Om flera olika storheter förekommer tillsammans så kan man undra om det finns samband och i så fall hur dessa samband ser ut.

Rothstein använder sig av spelteoretiska resonemang för att illustrera problemet med social tillit: det finns ett dilemma i att alla tjänar på social tillit, samarbete, och allmän hederlighet, men att enskilda kan utnyttja detta till sin personliga fördel på bekostnad av andra och därmed bidra till en urholkning av den sociala tilliten. Om man litar på att andra samarbetar så lönar det sig att själv samarbeta, men om man inte litar på att andra kommer att göra det så gör man bättre i att också själv låta bli. Härmed finns en åtskillnad mellan individuell och kollektiv rationalitet (det som är bra för en enskild kan vara dåligt för kollektivet). Exempelvis finns det rationella skäl till att betala skatt och överlåta hantering av medel, vissa investeringar och resursfördelning till statliga institutioner, om pengarna används för allmännyttiga ändamål, till att förbättra för missgynnade grupper, och liknande, och de *inte* förskingras i någon form av missbruk eller korruption. I annat fall finns det rationella skäl att försöka undandra sig skattmasen. Olika former av samarbete och tillit i samhället gynnar alla, men kan alltid missbrukas. Därmed finns ett dilemma som kan angripas klassiskt spelteoretiskt och poängen med detta är att lyfta fram människors *förväntningar* och *antecipationer* som förklaringar till beteenden snarare än att fokusera endast på bakomliggande faktorer (strukturella, samhällsposition, utbildningsnivå, etc.). Med andra ord läggs fokus på *aktörernas strategiska val*. Spelteorin erbjuder här möjligheter till olika typer av stabilitet, eller jämviktslägen, antingen på en nivå av misstro och icke-samarbete eller på en nivå av samarbete. Frågan är hur man rör sig från det förra till det senare.

En av Rothsteins inspirationskällor är Putnams redan klassiska verk om demokratin i Italien (Putnam 1993). Med utgångspunkt i den regionalisering (och de-

centralisering) som skedde i italiensk politik från 1970 analyserade Putnam regionala skillnader i hur väl demokratin fungerade. Hans slutsatser var bland annat att det är tätheten av de sociala nätverken, såsom frivilligorganisationer och dylikt, som avgjorde både hur pass väl demokratin fungerade i termer av social service och hur stor den ekonomiska tillväxten var. Med andra ord ledde de sociala nätverken till social tillit, vilket i sin tur skapade både en bättre ekonomisk tillväxt och en bättre fungerande demokrati och social service. Putnam visade också att de områden som hade varit stadsrepubliker (såsom Bologna, Florens, Milano, Siena, Pisa, Venedig etc.) hade en lång historisk tradition av sociala nätverk och "medborgaranda". Därmed påtalade han en lång historisk tradition som förklaring till att dessa områden uppvisade en större social tillit, mindre korruption, större ekonomisk tillväxt, etc., än det södra Italien. Även om Rothstein inspirerats av Putnam, så ser han goda grunder för en del av den kritik som riktats mot Putnam. En kritik som kan framföras är just den fokus som läggs på långa historiska traditioner och där det finns en risk att förbise exempelvis mer samtida institutionella faktorer, sentida industrialiseringsförlopp, jordbrukets organisation eller en rad andra aspekter (jfr: Peterson & Rothstein 1996). Man kan också besväras av att det finns tendens till determinism och ett reducerat utrymme för aktörers valfrihet. Mänskligt beteende, kan man argumentera, är inte så kulturellt bestämt, utan styrs mer av fria val.

Rothstein tar upp dikotomin mellan rationalistiska och kulturorienterade ansatser för att förklara mänskligt beteende. Den rationalistiska ansatsen fokuserar på människors kalkylerande och aktiva val, medan den kulturorienterade betonar normer, trosföreställningar och beteenden

som är insocialiserade under lång tid och kulturellt nedärvda. Rothstein diskuterar problemet med rationalistiska ansatser utifrån ovanstående perspektiv och framhåller att ekonomiska teorier om rationalitet och incitament inte kan förklara valet av samarbete eftersom det finns en social kontext som avgör *vad* som är rationellt i ett specifikt fall. Han bedriver en grundlig kritik av rationalistiska ansatser och de antaganden som finns inom den neoklassiska ekonomin. Rothstein går sedan vidare och kritiserar den potentiella determinism som finns i alltför kulturorienterade ansatser. Risken här, menar han, är att individer reduceras till "cultural dopes" snarare än fritt handlande och kreativa agenter. Samtidigt finns det givetvis fog för att anta att både normativa strukturer, kulturella faktorer, etc. och rationella strategiska val, har betydelse för mänskligt handlande. Utifrån en relativt grundlig diskussion av olika ansatser presenterar han sedan en modell som försöker ta hänsyn till både den rationalistiska och den kulturorienterade ansatsen och som argumenterar för att de kan träda in i olika skeden av en förklaring, snarare än att stå i motsats till varandra. Han diskuterar även institutioners betydelse och gör en åtskillnad mellan *informella* respektive *formella* institutioner och framför att det inte finns någon anledning att anta att den ena av dessa skulle vara mer betydelsefull än den andra, utan att det är en empirisk fråga att studera i varje enskilt fall.

Så långt är allt väl och jag hoppas detta är en någorlunda rättvis snabbskiss av Rothsteins omfattande diskussion. Problemet är, i min mening, att Rothstein nu går in och ställer hårda krav på att finna en oberoende variabel. Ett ytterligare problem utgörs av hur Rothstein väljer att se på begreppet "kultur". När det gäller kravet på en oberoende variabel argumente-

rar Rothstein för att exempelvis Putnam använder sig av delvis alltför diffusa begrepp och att man inte riktigt *egentligen* kan se exakt vad som är orsaken till att det i vissa specifika områden i Italien (eller USA) genererats sociala nätverk och social tillit. Det finns något som är bekymmersamt med att hänvisa till lång historisk tradition eller kulturella faktorer dels för att man inte riktigt kan finna en ursprungspunkt för ett kausalt förhållande och dels för att traditionen och historien tycks få för mycket kraft över individens handlingsfrihet. Därtill finns även ett problem med att hänvisa till kultur som är ett alltför diffust begrepp.

Det bör sägas att Rothstein har all anledning att vara besvärad av begreppet "kultur" och detta främst av två skäl. För det första är det ett begrepp som kan anses vara alltför oprecist och innehålla element av olika karaktär och därmed vara snarast icke-operationaliserbart på det sätt som statsvetare ofta önskar sig (i en mer positivistisk tradition än historiker eller sociologer). För det andra så har det funnits en tendens i den svenska debatten att snarast tabubelägga själva hänvisningen till kultur. Det senare bekymrar förmodligen Rothstein mindre, men är ett påstående som jag kort ska utveckla. I hela diskursen kring multikulturalism har det nämligen funnits en del egendomliga trender. En sådan trend utgörs av att det är politiskt inkorrekt och ytterst känsligt att kritisera "andra kulturer" eftersom detta kan uppfattas som rasistiskt (jfr: Carlbom 2003: kap 3). Multikulturalismen ser alltså kulturer som olika och menar att denna pluralism är ömsesidigt gynnsam men att det vore inskränkt eller till och med rasistiskt att kritisera andras "kultur" (Ibid). Ett annat inslag har varit att själva hänvisningen till "kultur" i stället angrips för att vara "essensialistiskt", "substansialis-

tiskt", en konstruktion, eller till och med rasistiskt. Det senare har förmodligen sitt ursprung i den kritik som kom under 80-talet mot ett alltför starkt fokus på kulturella faktorer och att detta borde nyanteras genom att exempelvis lyfta fram bristen på homogenitet såväl som olika förändringsaspekter i "kultur", och att det i många avseenden fanns större anledning att betona till exempel socioekonomiska faktorer. Olika former av kritik mot en stereotypisering eller cementering av vad som ofta kallades "kultur" bidrog på så sätt till en nyantering av begrepp och debatt (i olika ärenden se: Barker 1982, Said 1993/1978, Schierup & Ålund 1991). Kritiken har emellertid sedermera fått slagsida, åtminstone i Sverige, och det finns nu en tendens till vad man kan kalla "kulturnihilism" (från nihil= intet), med vilket jag menar ett förnekande av kulturella aspekter som förklaring till beteende över huvud taget.² Det har således blivit känslomässigt laddat att alls referera till kultur.

Det finns också, åtminstone för kulturnihilisten, två olika ontologiska och epistemologiska positioner. Det ena är en positivistisk hållning, där en del anser att kultur inte har någon som helst betydelse och att det endast är vissa andra favoritstrukturer, som exempelvis socioekonomiska (benhård marxism) eller patriarkala (radikalfeminism), som är viktiga. Den andra hållningen är en extrem ontologisk och epistemologisk relativism, från vilken man kan hävda att allt är sociala konstruktioner utan någon annan substans än det som utgörs av det konstruerade (en slags epistemologisk-ontologisk nollkorres-

2 För denna typ av inställning är det bättre att konstruera ett eget begrepp som "kulturnihilism", snarare än att tala om "kulturrelativism" eftersom det senare ofta bara kan betyda att man anser att en kultur ska förstås *inifrån* och *utifrån sina egna premisser*.

pondens). Det är inte helt uteslutet att dessa hållningar ibland förekommer i en sammanblandad röra av ontologisk och epistemologisk förvirring, men med starkt ideologiskt drivna postulat. Extrema exempel kan hämtas från den debatt om hedersmord som förekom för några år sedan. I en debattartikel i Ordfront magasin (OM nr 3 år 2002: 6) kritiserar genus och etnicitetsforskarna Peo Hansen, Anna Bredström, Paula Mulinari, med flera, en artikel av radikalfeministen Kristina Hultman (OM nr 11 år 2001: 17-20) för att alls använda begreppet kultur i samband med hedersmord.³ Hedersmord har alls inget med kultur att göra, menar de, och går sedan vidare med att insinuera att det är kulturell rasism att påstå detta (och hittar till och med en koppling till rasbiologi).⁴ Om man använder begreppet kultur riskerar man således inget mindre än att bli kallad rasist (med olika bestämmande adjektiv framför).⁵ I stället, enligt Bredström et al, handlar det om "patriarkala strukturer". Dessa finns emellertid överallt, även i Sverige, och skall inte "förpassas till den invandrade befolkningen" (OM 3/2002: 6). Samma typ av resonemang har framförts av den tidigare vänsterparti och numera feministledaren Gudrun Schyman

som i ett tal på vänsterpartiets kongress år 2002 hävdade att "- det är samma norm, samma struktur, samma mönster, som upprepas så väl i talibanernas Afghanistan som här i Sverige".⁶ Med en sådan hypotes kan således all strukturering, alla normer, reduceras till att handla om "patriarkatet", som ser likadant ut överallt på planeten. Om man sedan konsulterar den svenske jämställdhetsombudsmannen Claes Borgström, så menar han att det aldrig kan förekomma *mer* eller *mindre* jämställdhet, utan att det antingen är jämställt eller inte, vilket han framförde i debattprogrammet "Rosenberg" (TV4 2005-05-30: kl. 21.00). Vi har alltså här en favoritstruktur som kan förklara det mesta. Exakt hur den kan förklara är måhända något oklart, men det krävs aldrig komplement eller ytterligare faktorer som stöd. Resonemangen kan tyckas absurda och något extrema, men de är faktiskt inte uttryck för någon liten sekt, utan de framförs av akademiker, ombudsmän och politiker, i det svenska samhället. Nu är det trots allt tre olika exempel som här har givits och i rättvisans namn bör det påpekas att det är möjligt att de olika debattörerna har olika egna varianter, men vi kan ändå här skönja en serie tankefel som inte är helt ovanliga. Vad man blandar samman med resonemang av denna typ är förstås

- 3 Eftersom de kritiserande debattörerna såväl som Hultman är radikalfeminister handlar det här alltså om en *intra*-feministisk dispyt.
- 4 Själv menar jag det exakt motsatta: hedersmord har en hel del med kultur att göra eftersom det har en koppling till vissa normer som finns inom vissa traditionella klanstrukturer. Nog är dessa patriarkala alltid, men för att kunna förstå fenomenet krävs att man placerar det inom den kontext som finns i konflikten mellan traditionella värderingar inom klanerna och de normer som finns i det moderna samhället eller ett samhälle som genomgår moderniseringsprocesser (vilket kan vara ett land i Europa eller en storstad som Teheran).

- 5 Liknande resonemang finns i en del av de artiklar som samlats i Larsson, S & C. Englund (2004). Symptomatisk är till exempel Diana Mulinaris artikel "Hon dog för att hon ville bli svensk", där Mulinari blixtnsnabbt och tvärsäkert identifierar rasism och patriarkat överallt i det svenska (och hela västerländska) samhället och tycks anse att själva förekomsten av debatten om hedersmord i sig endast är ett uttryck för rasism (givetvis undantaget hennes egna bidrag).
- 6 Talet återfinns på: >www.helgonet/enar/politik/talibantalet.html> (2005-09-19).

frågan om *nödvändighet* respektive *tillräcklighet* för att förstå ett fenomen. Det kan nog vara så att det är nödvändigt att ta hänsyn till patriarkal strukturering, men det kan knappast vara tillräckligt för en förståelse om det nu råkar vara så att denna – om det nu är allestädes närvarande – så uppenbart har väsentligt olika uttryck i olika samhällen. För det är självfallet så att man inte nödgas vara särskilt falkögd för att upptäcka vissa skillnader mellan till exempel det svenska samhället och samhällen i centrala Asien. När det sedan gäller Claes Borgströms uttalande så får man väl anse att det är orimligt att man inte skulle kunna finna gradskillnader i frågan om jämställdhet. Det vore ju annars så gott som omöjligt att registrera framsteg eller bakslag i politiken och med JÄMO:s inställning skulle alltså kvinnorörelsen under 60- och 70-talen inte ha bidragit till några som helst framsteg, eftersom det är patriarkatet nu som då och inga gradskillnader i jämställdhet kan existera. Samma logik måste då även gälla för JÄMO som alltså inte skulle ha bidragit till någon förbättring.

Det finns alltså vissa faror förknippade med att använda begreppet kultur även av ett så profant skäl som att man i debatten kan få diverse invektiv efter sig. Detta kan vara nog så otrevligt för en aktsam man och det är inte omöjligt att Rothstein önskat reducera denna risk, men hans främsta bekymmer med begreppet kultur har nog snarare varit frågan om precision i begreppsapparaten. Rothstein riktar för övrigt en egen omfattande kritik mot en del feministiska respektive multikulturalistiska perspektiv. Alltså, Rothstein räds inte begreppet kultur och han anser att det är relevant. Problemet är hans hantering av begreppet när han önskar inringa det. För att inkorporera den rationalistiska ansatsen och samtidigt bevara den kulturorien-

terade väljer han att använda metaforen "kultur som en verktyglåda". På så sätt bör man kunna undvika tendenser till determinism. Problemet är att detta är en alltför individualistisk och ickesociologisk metafor. Om en individ väljer fritt ur en kulturell verktyglåda, hur kan det då komma sig att så många individer väljer samma sak och kommer till samma slutsats? Om man inte beaktar att det finns en faktiskt strukturerande process riskerar man att uppfatta att allting börjar på nytt. Snarare än att se kultur som en verktyglåda utifrån vilken individen gör fria val, bör man beakta att det finns starka sociala incitament och påtryckningar på en individ och att den sociala verklighetsuppfattning en individ har är beroende av de sociala nätverk han tillhör och i vilka han ingår. Dessa sociala nätverk, såväl som informella institutioner, är *också* delar av "kultur". Låt mig illustrera med ett exempel. Bland kosovoalbanska storfamiljer är det vanligt att en av familjemedlemmarna (en av sönerna) åker utomlands för att arbeta och sedan skicka hem pengar till familjen. Detta är faktiskt en reell inkomstkälla för många familjer och ett inte oväsentligt inslag i hela den albanska ekonomin (detta förekommer även i Albanien). Ofta är det familjen som avgör vem som skall åka, men även om en individ av någon annan omständighet eller tillfällighet lyckats åka så finns det en norm att han ska skicka pengar till familjen. En individ kan förstås välja att göra eller att inte göra detta, men det är knappast ett individuellt val hur hans familj fungerar. Det är inte ett individuellt val att han kommer från en by som är organiserad i storfamiljer.

Vill man i stället ha ett svenskt exempel kan man fundera över vilka sociala förpliktelser som är förknippade med exempelvis julfirande eller midsommar. I en mer individorienterad kultur är det dock

lättare att bryta mot just dessa normer än den albanska storfamiljens norm att skicka hem pengar vid utlandsarbete.⁷ Att göra ett val är förbundet med konsekvenser som ser olika ut beroende på vilka nätverk, strukturer och kulturella sammanhang man ingår i.

Poängen här är alltså att metaforen med verktygslådan är alltför individcentrerad och inte tydliggör att det finns sociala nätverk och institutioner som strukturerar och inom vilka en viss typ av verklighetsuppfattning och normbildning genereras. Man kan så klart säga att det är just denna verktygslåda av normer och strukturer som individen väljer ifrån, men det finns ändå en betoning på valet, medan det som är socialt, det sociala trycket, och det som är gemensamt, kommer i skymundan. Alternativet behöver inte vara en kulturell eller strukturell determinism. Men det finns en poäng i att bygga upp ett spänningsfält mellan det fria valet och det kulturella. I annat fall går det inte att förstå att så många individer gör samma val. Den amerikanske socialantropologen Clifford Geertz har uttryckt sig så här:

Some sammanflätade system — (-) är kultur inte en makt, som sociala händelser, beteenden, institutioner eller processer kausalt kan härledas från. Kultur är ett sammanhang, inom vars ram dessa fenomen kan beskrivas begripligt, dvs tjockt. (Geertz i *svensk översättning* i HfKS 1991, nr 3: 21; *engelskt original* 1973/1993: 14).

Här betonas alltså kontexten, sammanhang, och att kultur är en komplex och

7 Även här finns det dock förändringar och det tycks faktiskt ha blivit något mindre vanligt de senaste åren att albaner i Kosovo kan räkna med en inkomst från en arbetande son i utlandet, eftersom många av dessa har gift sig i och skaffat egna familjer att försörja i utlandet.

mångfacetterad storhet inom vars ram olika fenomen kan förstås och ges mening. Däremot undviks en hänvisning till kausala härledningar. Man skulle kanske också kunna säga (det gör inte Geertz) att kultur kan förstås i ett *statistisk* men inte i ett *deterministiskt* perspektiv. Med detta menar jag att det är den kontext som ökar respektive minskar sannolikheten för förekomsten av vissa beteenden. Och naturligtvis är det ingen statisk storhet utan består av olika aspekter och lager, som utmanas och omförhandlas, sammanvävs och interagerar, med ekonomiska och politiska skeenden (inklusive externa och makroskopiska sådana). Ett fokus på process, förändring och kontinuitet är självklart för en historiker och borde vara det för alla samhällsvetare. Jag tänker inte försöka ge mig på att definiera begreppet kultur och det är heller inte påkallat (men för en god diskussion av dess användning se Friedman 1994, kap 4). Däremot vill jag påtala att det finns anledning att innefatta institutioner, inklusive de informella, i den kontext som man kallar för kultur. Rothstein beaktar faktiskt detta i bokens första tredjedel, men sedan isolerar han dessa (institutioner) och lyfter ut dem ur kulturbegreppet i de sista kapitlen när han genomför sin analys av institutioners betydelse för social tillit i Sverige.

Det må vara motiverat att Rothstein inte tolererar några luddigheter, men i det positivistiska kravet att finna en oberoende variabel uppstår ett problem. I stället för att betrakta institutionerna som framväxta i en kontext, och som en del av en kulturell helhet, så destillerar han ut dessa och kallar den restprodukt av obestämbarhet som återstår för "kultur". Kultur kan då slutligt avfärdas, medan institutionerna går att analysera. Från och med slutet av kapitel 5 påbörjar Rothstein en frikoppling mellan kultur och institutioner.

Han menar att Putnam fäster alltför stor betydelse vid ett längre historiskt perspektiv och att Putnam därmed hänfaller åt historisk determinism. I början av kapitel 6 fastslår han sedan att institutioners utformning inte är kulturellt determinerat, vilket visats i studier av Hong Kong och Singapore (s. 197).

Just institutionerna blir den "kausala mekanism" som Rothstein hittar för att förklara social tillit i Sverige och i kapitel 8 genomför han en god analys av hur den svenska förhandlingsmodellen (för arbetsmarknaden) växte fram under 1930-talet efter ett antal år av svåra konflikter. Han beskriver hur de olika parterna på arbetsmarknaden så småningom kom till slutsatsen att samarbete var den bästa lösningen, hur man efter en kamp mellan olika tolkningsalternativ drog vissa specifika lärdomar från Ådalen-31, samt hur Per-Albin Hanssons position och personliga garanti för institutionerna inverkade. Det är inget fel på den analys som presenteras här, men frågan är *hur* man kan avgöra att något är en kausal mekanism? I analysen genereras faktiskt flera faktorer såsom: a) institutionerna, b) det kollektiva minnet (från konflikter), och c) Per-Albin Hanssons personliga intervention. Rothstein är högst medveten om detta problem och ställer själv frågan hur det kan komma sig att man lyckades etablera dessa institutioner *just i Sverige* och om man inte trots allt riskerar att falla tillbaka till kulturella aspekter. För *varför* litade man på Per-Albin Hansson? Förutsätter inte redan detta en "kultur" av social tillit (gentemot politiker)? Eller, om inte detta var en central faktor, *varför* lyckades man då alls med förhandlingarna? På något vis krävs det en social tillit för att åstadkomma densamma. Rothstein väljer att gå tillbaka i tiden för att se om det redan *före* Saltsjöbadsavtalet fanns något i relationerna mellan arbets-

marknadens parter som var specifikt gynnsamt i Sverige. Detta lyckas han också hitta och redan efter sekelskiftet fanns det grundstenar att bygga på. Inom den svenska staten var man mycket tidigt medveten om de *faror* som fanns när det gällde relationen mellan arbetsmarknadens parter, konstaterar han, och nämner bland annat utformningen av lokala arbetsförmedlingar från 1902 (där båda arbetsmarknadens parter hade representanter). Han beskriver i korta drag huvudlinjerna i utvecklingen från utredningar i slutet av 1800-talet till etableringen och spridandet av förmedlingar under 1900-talets första decennium. Han kommer alltså till slutsatsen att representanter från olika sidor på arbetsmarknaden hade etablerat ett samarbete redan *innan* den parlamentariska demokratin säkrades 1917 (s.274).

Detta är en god analys och resonemanget om institutionernas betydelse är övertygande. Tyvärr återstår dock problemet med den oberoende variabeln, eftersom Rothstein inledningsvis gått så hårt fram i kravet på att hitta en renodlad mekanism och, under processens gång, gjort sig kvitt *långa* historiska betingelser samt kulturella faktorer. Frågan återstår ju: *Varför lyckades* man etablera samarbete i början av 1900-talet och *varför*, i just Sverige, utformades arbetsförmedlingarna på detta vis? *Varför* spreds korporativa institutioner i den svenska statsförvaltningen? Fanns det några specifika omständigheter som gjorde att detta lyckades i Sverige men inte på andra ställen? *Varför* är det just kring sekelskiftet Rothstein ser ett avbrott från historia och kultur? *Varför* inte 1809 eller 1523 eller bara *lite* tidigare än sekelskiftet? Är det inte möjligt att Rothstein hade hittat några faktorer som fanns ännu tidigare och som hade kunnat utmynna i en förklaring till *varför* ett visst samarbete fanns vid sekelskiftet? Natur-

ligtvis är detta inte bara möjligt utan dessutom troligt. Emellertid måste han sätta punkt någonstans och göra ett *aktivt val*, vilket här blir kring sekelskiftet. Det duger inte att börja med "de gamla grekerna" när man ska förklara institutioner på 1900-talet. Vad som krävs är emellertid inte nödvändigtvis en odysse i historiska källor, utan snarare en sensitivitet för det kontextuella. Hur viktigt är det till exempel att de institutioner som Rothstein diskuterar utvecklats i en specifik nationell kulturell kontext? Är lärdomarna direkt överförbara till internationella institutioner eller krävs det några initialvillkor eller en gemensam kulturell ram?

Problemet ligger alltså inte i analysen eller i slutsatsen att institutionernas roll varit central, utan i den positivistiska ansatsen och föreställningen att man skulle kunna etablera dessa som en *oberoende variabel* som skulle utgöra en *kausal mekanism*. Rothstein lastar över för mycket förklaringsvärde på institutioner när han rycker undan den kontext som dessa utvecklats i och som ger dem liv. Institutionerna må förvisso vara centrala i att erbjuda den direkta förklaringen till en viss effekt men en så tung börda som att – frikopplat från kultur och tradition – utgöra oberoende variabel och kausal mekanism kan de trots allt inte bära. Alternativet är naturligtvis inte historisk determinism och heller inte att Rothstein kämpar sig tillbaka i källorna till något i stil med vikingatidens *ting* eller de svenska böndernas relativt fria ställning gentemot en svag adel under medeltiden. Alternativet är i stället ett dialektiskt förhållningssätt där man skapar en relation och ett spänningsfält mellan två eller flera storheter (som endast delvis kan renodlas) och framför allt en processuell sådan (relation). En institution (oavsett definition) utgör en storhet, men denna skapades, formades, och utvecklades i en

process (politisk m.m.) och i denna process fanns vissa speciella förutsättningar. Således är inte institutionerna en *oberoende variabel*. De är utfallet av komplexa processer och en förhistoria. Givet att utgångspunkten måste placeras någonstans är det rimligt att teckna en bild av de förhållanden som råder vid den utgångspunkt man väljer, men de är aldrig utan förhistoria. Institutioner påverkas och formas i specifika sociala, kulturella, politiska och ekonomiska miljöer och förhållanden, som i sin tur påverkar dessa politiska, sociala, kulturella, och ekonomiska förhållanden.

Jag delar alltså Rothsteins påstående om att institutioner inte är kulturellt *determinerade*, men däremot måste det beaktas att de är kulturellt skapade och således påverkade. Det är möjligt att Rothstein utan vidare skulle hålla med om detta (eller inte), men det finns goda grunder på vilka man kan tolka honom som att avfärda kultur, i betydelsen historiska traditioner, när han i slutspurtens kapitel söker renodla institutionerna och den rationalitet de ger upphov till. Låt mig nu ge några motexempel till Rothstein för att illustrera poängen.

Motexempel med kultur och institutioner

När den socialistiska federativa republiken Jugoslavien (SFRJ) bildades efter andra världskriget (formellt 1943) var landet mycket hårt sargat av stora förluster i människoliv, ekonomisk och infrastrukturrell förödelse, samt med djupa trauman från konflikter mellan etniska grupper (främst serber och kroater, serber och albaner). Kommunistpartiet med partisanrörelsen hade emellertid lyckats skapa institutioner och en rörelse som omfattade de viktigaste etniska grupperna enade i en gemensam strävan för "nationell frigörel-

se”.⁸ Den nya statsbildningen byggdes upp med helt nya institutioner, ett helt nytt konstitutionellt (federalt) ramverk, och med en ny ideologi och politisk ekonomi. I viktiga avseenden var detta en radikal förändring mot det första Jugoslavien (1918/1929-1941). Hur man lyckades överbygga de interna konflikter, med omfattande ömsesidiga massakrer, som fanns under kriget, är fortfarande en otillräckligt utforskad fråga, men *en* viktig och central aspekt är den *ideologi* som de jugoslaviska kommunisterna erbjöd såväl som dess *institutioner*. Dels hade man successivt under slutet av 1930-talet och under kriget kommit till insikt om den ”nationella frågan” och erbjöd en federal lösning kopplat till en ideologi om ”broderskap och enighet” mellan de etniska grupperna såväl som befrielse från utländsk intervention, och dels fanns det i kommunismen ett trovärdigt löfte om ekonomisk utveckling och jämlikhet (med Sovjetunionen som framgångsexempel). I den nya staten utvecklades helt nya institutioner kopplade till en helt ny statsideologi. Både ideologin och dess institutionella utformning är helt centrala aspekter för att förklara den faktiska framgång som det nya Jugoslavien innebar när det gällde att överbygga de nationella konflikter som funnits.

Men även om institutionerna och statsideologin var nya så påverkades och formades deras utveckling, och hela deras interna liv, av faktorer som kan beskrivas som kulturella och historiskt rotade. Redan grunden i själva statsutformningen är naturligtvis en anpassning till sådana förhållanden, men jag ska här ge två konkreta illustrationer från de formella samhällsinstitutionerna. Provinsen Kosovo präglades

8 Jag tänker främst på de antifascistiska rådets utformning och lokala inrättningar.

des av serbisk dominans (från Belgrad) fram till 1966. Efter 1966 blev Kosovo successivt ”albanifierat” och efter 1974 hade Belgrad knappast något inflytande alls över provinsens interna liv (fram till 1980-talets slut).⁹ Kosovo var en autonom provins inom den serbiska republiken i det federala Jugoslavien, och hade som sådan ett eget parti, eget parlament, och eget domstolsväsende. Det senare implementerade förvisso jugoslavisk lag, men denna tolkades olika och med olika praxis i de olika republikerna och provinserna (Cavoški 1986). I allt väsentligt var Jugoslavien (särskilt efter 1974) extremt federaliserat och decentraliserat i såväl samhällsinstitutioner och det ekonomiska livet, som i själva partiet.¹⁰ Det lokala samhällslivet i Kosovo präglades emellertid fortsatt av albanska traditionella strukturer, informella institutioner, och sedvänjor. Den albanska majoriteten i Kosovo är Gheg-albaner (albaner delas språkligt/dialektalt in i Gheg och Tosk och de båda har delvis olika traditionella strukturer). Dessa har traditionellt varit starkt organiserade i klaner och storfamiljer, vilka alltså har stor betydelse i vissa centrala avseenden (Durham 1928; Backer 2003; Vickers 1998; Vickers & Pettifer 1997). Hos dessa klaner finns en sedvanerätt som härstammar från medeltiden med

9 Detta gäller både regeringen i den serbiska republiken (i Belgrad) och den federala regeringen (i Belgrad). Efter kravallerna 1981 infördes undantagstillstånd i Kosovo och federal intervention återställde ordningen, men Kosovo fortsatte att styras av en egen provinsregering med mycket litet extern insyn i provinsens interna liv. Under 1989-90 infördes så en serie lagar och åtgärder med effekten att helt upplösa Kosovos status som autonom provins.

10 Det senare är särskilt viktigt eftersom det innebar att Jugoslavien hade åtta relativt autonoma kommunistpartier.

strikta regler och normer för allt socialt liv.¹¹ I denna sedvanerätt finns även en stark reglering för *när* och *hur* våld får användas. I Kosovo har både klanstrukturen och sedvanerätten fortlevt parallellt med de jugoslaviska socialistiska institutionerna. Klansystemet, och dess styre baserat på "äldreråd", införlivades med partiet i Kosovo och i det juridiska systemet fick den traditionella sedvanerätten inflytande parallellt med formell lagstiftning (jfr: Magnusson 1987; Vukovic 1985). En särskilt illa omtyckt och spektakulär kvarleva från denna sedvanerätt är fenomenet blodshämnd.¹² Blodshämnden mellan klaner och familjer är starkt reglerad och ett uttryck för de fall då man misslyckats med försoning och reglerande kompensation. Trots försök att eliminera fenomenet blodshämnd har det fortsatt att existera i Kosovo (och delar av Albanien) i viss utsträckning (Karan 1985; Vickers 1998: 175; Clark 2000: 60-64). I Jugoslavien fanns en uppfattning att detta fenomen skulle försvinna i och med moderniseringen av landet, men så har inte varit fallet även om det måhända har ändrat karaktär (Karan 1985). Albaner organiserade själva kampanjer för att hantera och reducera problemet och i detta utnyttjades *både* de traditionella strukturerna och de socialistiska (jugoslaviska) institutionerna (Karan 1985). Exempelvis riskerade man utslutning ur den socialistiska alliansen om man följde sedvanerätten (Kanun) och på så sätt utnyttjade albanerna själva de nya institutionerna som resurs i förhandlingar där man önskade påverka vissa ele-

ment av en impopulär kulturell kvarleva så att "kultur" förhandlades med hjälp av de nya institutionerna. När det gäller domstolarna i Kosovo uppfattades dessa av den serbiska minoriteten som starkt korrumpierade och färgade av albanska traditioner och nätverk, vilket ledde till omfattande protester under 1970 och 1980-talen (t ex Magnusson 1987). Här är alltså ett exempel på hur en viss kulturell

12 Förekomsten av blodshämnd har givetvis en kulturell grund och hänger ihop med en sedvanerätt som är förknippad med klansystemet i ett område där staten (den Ottomanska) har haft liten penetration och där klanerna själva har reglerat våldsanvändningen till specifika problem. Detta är socialt nedärvt och en del av de nordliga Gheg-albanernas kulturella tradition, vilket givetvis inte innebär att den skulle vara oföränderlig genom tiderna, och inte heller att alla (gheg-albaner) skulle förespråka dess bevarande (många avskyr den som en barbarisk kvarleva), men det innebär en tradition och en social institution (eller norm) som de inte kan bortse ifrån. Det finns en viss kontinuitet i den, även om den kan omvandlas och ta olika uttryck i olika sammanhang (politiska och socioekonomiska förändringar kan exempelvis påverka detta). Den kan också återskapas och få starkare uttryck i vissa situationer. Men det är ett empiriskt faktum att fenomenet blodshämnd, till exempel, har visat sig seglivat och motståndskraftigt inom ramen för förändrade politiska och institutionella konfigurationer. Så är även fallet med klansystemet och med storfamiljerna. Man kan sedan lägga till att det är nödvändigt att se att problemet hänger ihop med starka patriarkala strukturer, för så är givetvis fallet, men detta är inte en tillräcklig variabel om man samtidigt erkänner att det finns patriarkala strukturer även i samhällen där sedvanerätten ser annorlunda ut eller har upphört att vara av betydelse och ersatts av ett liberalt juridiskt normsystem (ett normsystem som i sig givetvis har rötter i västeuropeisk kulturtradition inklusive den romerska rätten).

11 Det finns olika kodexsystem. Det mest allmänna och kända är Lëk Dukagjini's kodex (Kanun i Lëke Dukagjini) som finns översatt till engelska: *The Code of Lekë Dukagjini* (arrangerad av Shtjefën Gjeqov, i översättning av Leonard Fox), 1989, Gjonlekaj Publishing Co, New York.

grupps påverkan på institutioner ledde till en annan kulturell grupps misstro.

Klansystemet och storfamiljerna är exempel på traditionella strukturer, eller informella institutioner, som är en integrerad del av den (gheg) albanska kulturtraditionen. Detsamma gäller för sedvanerätten. Socialantropologen Berit Backer, som bedrev fältarbete i Kosovo under slutet av 1970-talet, menar till och med att sedvanerätten är en central del av kosovo-albanernas kulturella identitet som en etnisk grupp (Becker 2003: 135). Som sådan har den uppvisat en stark tendens att fortleva även under de jugoslaviska socialistiska institutionerna även då albanerna i ökande grad under 1960 och 1970-talen integrerades i dessa genom att få autonomi i Kosovo.¹³

Vi har alltså här ett exempel på nya institutioner som påverkade hela samhällslivet och i vilka albanerna integrerades och även dominerade (i just Kosovo), men som samtidigt fick sitt specifika liv i ett samspel med kulturella traditioner. Vi talar inte om ett statiskt tillstånd av kultur, utan om kultur i förändring, men ändå med ett djupt historiskt arv. Det ska också påpekas att dessa institutioner var en central del för social samexistens mellan de olika etniska grupperna.

Ett annat exempel kan vi ta från Slovenien. Informella klientistiska nätverk, med traditionell prägel av etnicitet och släktskap, men även grannskap och vänskap, spelade en viktig roll för självförvaltningsinstitutionerna även här, liksom i hela övriga Jugoslavien. Serber, kroater, bosnjaker och slovenier har inga som helst klan-

13 Det är viktigt här att nämna att Kosovo som provins hade autonomi, men att albaner även utgjorde (och alljämt utgör) en minoritet i republikerna Makedonien, Montenegro och Serbien, där de i sin tur inte kunde dominera några institutioner.

strukturer av den typ som förekommer i Kosovo utan här har kärnfamiljen varit den dominerande.¹⁴ Däremot har informella klientistiska nätverk varit av central betydelse och dessa fick nytt liv genom de nya institutionerna och återskapades inom dessa (Županov 1977; Rus 1986; Schierup 1990). Det var till och med så att det visade sig att självförvaltande företag fungerade bättre genom dessa nätverk och snarast blev dysfunktionella i de fall där man försökte eliminera dem genom reformer (Županov 1997: 202-214). Vi bör nog även här tala om kulturella aspekter eftersom det finns starka inslag av etnicitet, familjeband, samt 'gemeinschaft'-liknande normer.¹⁵ Märk väl att detta inte är något *statiskt* förekommande, utan snarast kultur i konstant utveckling och med inslag av förändring. Informella nätverk blev troligtvis viktigare under ekonomiska nedgångar och då arbetslösheten ökade, medan det fanns ett större mått av "universell integration" under expansiva faser. Samtidigt har institutionerna, och hela den decentraliserade stats- och samhällsapparaten, påverkat och skapat nätverk, försett vissa grupperingar med en institutionell och formell maktbas, resurser, och så vidare. Med andra ord, det finns ett dia-

14 Med vissa reservationer. I Montenegro har det funnits klanstrukturer av liknande typ som hos albanerna med viss fortlevnad och i vissa delar av rurala Bosnien och (södra) Serbien samt Makedonien fanns storfamiljer alljämt kvar under delar av efterkrigstiden även om detta har varit avvikelser (generellt försvann detta mönster under slutet av 1800-talet).

15 Jag använder mig av begreppet 'gemeinschaft' något frikostigt för att illustrera en poäng. För en diskussion av det av Ferdinand Tönnies introducerade begreppsparet "Gemeinschaft-Gesellschaft" se: Tönnies, F (2001); Asplund, J (1991).

lektiskt förhållande och en kontinuerlig process att ta hänsyn till och studera.

Slutpoängen

Jag hoppas att dessa exempel skall vara tillräckliga för att illustrera min poäng. Institutioner kan både vara nya och kulturellt inflyerade på samma gång, både vara en central faktor för en ny form av legitimitet och social integrering och formas av djupare kulturella informella strukturer. Däremot är de aldrig frikopplade från det historiska och kulturella, även om de är nya (med undantaget i de fall där de är resultatet av ockupation från en extern makt, men där de ofta just på grund av detta kan ha stora svårigheter att fungera). Institutioner, inklusive informella sådana, är normgenererade och normgenererande och som sådana bör de inlemmas i den storhet som kallas kultur. Inte minst måste de informella institutionerna betraktas som en integrerad del av kulturen. Som sådana kan institutioner utgöra en av flera fixpunkter när vi diskuterar kultur, men aldrig isoleras som en oberoende variabel som förväntas vara friliggande och lösjord från sin kontext.

Avslutningsvis kan sägas att Rothstein har lämnat ett mycket viktigt och trovärdigt bidrag till en förståelse av vad som gynnar förekomsten av social tillit, nämligen en viss karaktär på institutioner. Just institutioner kan, på det sätt som Rothstein analyserar, vara en central dimension i hur man ska förstå bevarandet av social tillit och med detta bidrag borde han vara nöjd. Däremot kan man inte på något sätt isolera dessa och etablera dem som oberoende variabel som skulle vara frikopplad från kulturell och historisk påverkan, och inte heller Rothstein lyckas med detta trots tappert försök.

Referenser

- Asplund, Johan, 2003. *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Backer, Berit, 2003. *Behind Stone Walls*. Pejë: Dukagjini Publishing House.
- Barker, Martin, 1982. *The New Racism*. London: Junction Books.
- Bredström, Anna med flera, 2002. Blanda inte ihop hedersmord och kultur, *Ordfront Magasin* 3: s 6.
- Carlson, Aje, 2003. *The Imagined versus the Real Other*. Lund: Lund Monographs in Social Anthropology.
- Cavoški, Kosta, 1986. Why there is more free speech in Belgrade than in Zagreb, *Index on Censorship* 8: s 22-24.
- Clark, Howard, 2000. *Civil Resistance in Kosovo*. London, Pluto Press.
- Durham, Edith, 1928. *Some Tribal Origins, Laws & Customs of the Balkans*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Friedman, Jonathan, 1994. *Cultural Identity & Global Process*. London: Sage Publications.
- Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures*. London, Fontana Press.
- Geertz, Clifford, 1991. Tjock beskrivning för en tolkande kulturteori (översättning av Tomas Gerholm), *Häftet för Kritiska Studier* 3: s 13-33.
- Hultman, Kristina, 2001. Sveket mot flickorna, *Ordfront Magasin* 11: s 17-20.
- Karan, Milenko, 1985. *Krma Osveťa*. Ljubljana: Patizanska Knjiga.
- Larsson, S och Englund, C. (red), 2004. *Debatten om hedersmord*. Stockholm: Svartvitts Förlag.
- Magnusson, Kjell, 1987. The Serbian Reaction, *Nordic Journal of Soviet and East European Studies*, 4 (3): s 3-30.
- Petersson, Olof och Rothstein, Bo, 1996. Förord till den svenska upplagan, s. 7-8 i Putnam, Robert, *Den fungerande demokratin*. Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, Robert, 1993. *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press (svensk översättning: 1996, *Den fungerande demokratin*. Stockholm: SNS Förlag).
- Putnam, Robert, 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster (svensk översättning: 2001, *Den ensamma bowlaren*. Stockholm: SNS Förlag).

- Rothstein, Bo, 2003. *Sociala fallor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rus, Veljko, 1989. *Moc i Nemoi Samoupravljanja*. Zagreb: Globus.
- Said, Edward, 1993/1978. *Orientalism*. Stockholm: Mån-pocket.
- Schierup, Carl-Ulrik, 1990. *Migration, Socialism and the International Division of Labour: The Yugoslavian Experience*. Avebury: Aldershot.
- Schierup, Carl-Ulrik och Ålund, Alexandra, 1991. *Paradoxes of Multiculturalism*. Avebury: Aldershot.
- Tönnies, F, 2001. *Community and Civil Society* (översättning av Jose Harris & Margaret Hollis). Cambridge: Cambridge University Press.
- Vukovic, Ilija, 1985. *Autonomastvo i separacijam na Kosovu*. Belgrad: Nova Knjiga.
- Vickers, Miranda & Pettifer, James, 1997. *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*. London: Hurst & Company.
- Vickers, Miranda, 1998. *Between Serb and Albanian*. London: Hurst & Company.
- Županov, Josip, 1977. *Sociologija i samoupravljanje*. Zagreb: Školska knjiga.

Replik till Jens Stilhoff Sörensen Bo Rothstein

Jag har inte några tungt vägande invändningar mot vad Jens Stilhoff Sörensen (JSS) skriver om min bok *Sociala fallor och tillitens problem*. Tvärtom har han gjort det som man som författare önskar, en inkännande men likväl kritisk läsning av de problem jag velat belysa. För att försöka föra diskussionen framåt skall jag likväl ta upp tre saker som han vill diskutera, nämligen synen på kulturella förklaringar inom samhällsvetenskapen, den vetenskapsteoretiska frågan han lyfter fram och slutligen frågan om man som forskare bör göra strategiska val av oberoende variabler.

Den fråga om kulturförklaringar som JSS reser är högst relevant. Hans påpekan-

de är att det numera i svensk debatt anses opassande att syssla med kulturella förklaringar till olika gruppers beteende och att det till och med kan gå så långt att man anklagas för rasism om man försöker göra så. När det gäller frågan om det finns hedersrelaterat våld i vissa kulturer och invandrargrupper har som JSS så riktigt påpekat detta kommit att bli en politiskt laddad fråga. Det intressanta med dem som hävdar motsatsen är att de inte kommer med några empiriska belägg för sina påståenden utan anser att man kan bedriva en samhällsvetenskaplig forskning där man kapat banden till empirisk prövning. Bland annat den av regeringen utsedde särskilde utredaren i integrationspolitiska frågor Masoud Kamali tillhör dem som velat förringa eller förneka förekomsten av hedersrelaterat våld. Detta är rimligen ett utslag av vad som kommit att kallas identitetspolitik där värnandet om den egna gruppens intressen och ställning leder till att man förnekar förekomsten av interna problem inom den grupp vars ställning och krav man vill försvara. Det kan därför vara intressant att i detta sammanhang citera vad företrädare för bland annat *Räksföreningen Glöm Aldrig Pela och Fadime* anfört gentemot Kamalis analyser: De skriver:

Det konstiga är att en utredning som hävdar att den utreder strukturell rasism, inte ser hur flickor inom stränga traditionella och religiösa miljöer särbehandlas i hela det sociala och samhälleliga livet i Sverige. Den ser inte religiösa skolor som förstör barns barndom och förbereder dem för kvinnors underordning. Den har ingenting att säga om att musik, idrott, bild, biologi och sexualupplysning är förbjudna ämnen för en hel del barn i den svenska skolan. Vad har integrationsministeriet som beställt rapporten att säga till alla de flickor som är utsatta för hedersrelaterat

våld

(GöteborgsPosten den 7 juli 2005).

Det finns således som JSS skriver alla skäl att se allvarligt på försök från intellektuella att smita undan frågor om kultur som förklaring, särskilt då det görs av politiska eller ideologiska skäl. I det identitetspolitiska värnandet om olika etniska, religiösa och sexuella minoritetsgrupper har det allt som oftast förekommit en kulturrelativistisk och upplysningsfientlig ansats där man förnekat eller förtigt övergrepp och förtryck som sker inom dessa grupper. Ett spänstigt angrepp på de konkreta utslagen av den politiskt korrekta identitetspolitiken som varmt kan rekommenderas är den australiensiske antropologen Roger Sandalls bok *The Culture Cult. Designer Tribalism and Other Essays* (Sandall 2002). Som Susan Moller Okin hävdade döljer det sig allt som oftast bakom allt värnande om kulturella minoriteters rättigheter ett svårartat kvinnoförtryck (Okin och Cohen 1999). Här har naturligtvis vänstern hamnat i ett svårt dilemma eftersom man gillar både multikulturalism och feminism och där blundandet för konflikten numera liknar blundandet för vad den reellt existerande socialismen kunde (och kan) åstadkomma.

Som JSS så riktigt påpekar så räds jag inte alls kulturella förklaringar i sig. Det är inte därför jag ställer mig tveksam till Robert Putnams och andra forskares förklaringsmodeller vad gäller tillgången på socialt kapital i olika samhällen. Det kan naturligtvis vara så att bristen på social tillit i vissa samhällen ligger i dessa samhällens "kultur". Men var kommer denna "kultur" ifrån? Här uppstår ett slags "hedenhösproblem" i forskningen, man går tillbaka i historien för att finna belägg för sin tes om den historiskt nedärvda kulturens betydelse och hamnar slutligen, som Ro-

bert Putnam gjorde i sin studie av Italien, i medeltiden och sedan tar helt enkelt arkivmaterialet slut. "Det är som det är för det var som det var" blir den något dystra slutsatsen av denna forskning. Låt mig belysa detta med ett förvisso anekdotiskt men likväl talande exempel. För ett antal år sedan gjorde några journalister på tidningen *The Economist* ett experiment. Såsom jag minns hur det återgavs gick det till på följande sätt: Man "tappade" tio plånböcker med cirka 100 dollar i varje utanför rådhuset i tio europeiska huvudstäder. I plånboken fanns ägarens namn men inte adress. Tanken var att mäta graden av social tillit och "civicness" genom att se hur många av dessa plånböcker som lämnades in till polisen. Skillnaderna visade sig vara mycket stora och korrelerade uppseendeväckande väl med svaren på den "allmänna tillitsfrågan" såsom den ställts i World Value Study. Så, i Oslo kom tio av tio plånböcker in till polisen, i Stockholm sju, i Haag fem, i Paris fyra, i Rom två och i Ankara noll. Men frågan är om detta "ociviliserade" beteende hos våra systrar och bröder i Ankara kan föras tillbaka till en nedärvd kultur där man sedan barnsben blivit insocialiserad att bete sig på detta sätt? Den institutionella förklaring som jag ger i boken ger ett annat svar. Skälet till att man i Ankara inte lämnade in någon enda av de tio plånböckerna till polisen kan lika väl vara att man är helt övertygad om att polisen skulle behålla pengarna. Varav följer att man är helt övertygad om att "alla andra" också är övertygade om att polisen i ett fall som detta behåller pengarna. Förklaringen till det icke-tillitsfulla beteendet ligger i så fall i att man lever under dysfunktionella (läs: korrupta) politiska institutioner.

Denna tes stärks av två rapporter där man försökt se vad som sker vad gäller tillit hos personer som invandrat till de

nordiska länderna (som har hög social tillit) från länder där den sociala tilliten (såsom den nu kan mätas i surveyundersökningar) är betydligt lägre. Båda dessa rapporter ger hyfsat goda belägg för att institutioner har större betydelse än den nedärvda kulturen för den sociala tilliten (Rothstein 2004 samt Nannestad och Tinggaard Svendsen 2005).

Vad gäller mina egna försök att kombinera kulturella och institutionella förklaringar så bygger de i mycket på sociologen Ann Swidlers arbeten. Det känns därför lite märkligt att bli kritiserad för att vara "icesociologisk". Swidlers idé om "culture-as-a-toolbox" bygger inte heller som JSS skriver på att aktörerna har kulturella verktygslådor som de fritt väljer ur. Istället bygger idén på att vi som individer oftast har tillgång till mycket flera "kulturverktyg" än vad vi använder och att detta val, nota bene inom den uppsättning som är oss kulturellt given ("lådan"), mycket väl kan vara strategiskt och kalkylerande. Ett exempel är invandrarfamiljer som kommer från länder där religion och religiösa symboler (huvuddukar, kalotter, kors, mattraditioner, etc.) spelar en stor roll. Min erfarenhet är att individerna i dessa familjer ofta gör just strategiska val av vilka av dessa symboler man skall använda sig av i det sekulariserade Sverige. Ibland kan detta leda till att man för legitimitet i den egna etniska gruppen väljer att använda sig av fler och tydligare religiösa symboler än vad man gjorde i sitt hemland just för att man på så sätt stärker sin position i gruppen. Idén om "culture-as-a-toolbox" syftar till att låsa upp den ofta sterila motsättningen mellan kulturella och rationalistiska förklaringsmodeller inom samhällsvetenskapen. Jag skall emellertid gärna ge JSS en poäng när han understryker att jag kunde gjort mer för att "bygga upp ett spänningsfält mellan

det fria valet och det kulturella". Mitt enda svar är att man kan alltid göra mer – jag försöker åtminstone illustrera denna problematik mellan individers val och kulturbundna normer genom några illustrativa exempel i boken. En viss arbetsfördelning mellan antropologer/etnologer och statsvetare/ekonomier är inte helt orimlig men man kunde önska sig att vi kommunicerade mer.

Till skillnad från vad JSS påstår har jag inte hävdat att institutioner kan analyseras "frikopplade från det historiska och kulturella". Min poäng är att de inte är kulturellt determinerade utan att de är resultatet av val som ibland kan vara strategiska men att dessa val görs inom en historisk-kulturell kontext. Den senare begränsar vilka val som kan göras (tänkas) men den determinerar inte aktörerna. De kan välja bland de olika "verktyg" som finns inom den givna "verktygslådan". Detta är enkelt att se om man t ex jämför de nordiska länderna vars kultur är tämligen lika men som på många områden har väldigt olika institutioner, t ex både vad gäller det demokratiska styrelseskickets utformning och vilka administrativa modeller man valt inom olika välfärdspolitiska områden. Detta har visat sig ha en stor betydelse för hur områden som t ex skol-, arbetsmarknads- och socialpolitik kommit att fungera inom dessa länder (se t.ex. Bendz 2004, Rothstein 1990, Lindbom 1995 och Helgøy 1999). På samma sätt delade rimligen de kineser som bor i Hong Kong sin kultur med de kineser som bost i Folkrepubliken Kina, men graden av korruption varierar mycket kraftigt mellan dessa "länder" och det förefaller ha att göra med att man från tidigt 1970-tal skapade ett antal särskilda institutioner i Hong-Kong för att bekämpa korruptionen.

Min andra vägande invändning mot JSS resonemang gäller hans påstående att den

typ av institutionella förklaringar som jag torgför skulle vara ett utslag av en positivistisk vetenskapssyn. Det är ett märkligt påstående av två skäl – dels framgår det i boken att jag utgår från en radikalt annorlunda vetenskapssyn, nämligen vad som kallas för ”scientific realism” (s. 48). Dels finns det en besvärande tendens hos många humanister att likställa empirisk prövning och användandet av kvantitativ empiri med logisk positivism. Något sådant samband finns emellertid inte. Positivism har kommit att bli ett skällsord som man lite slarvligt slänger ur sig när det är något i förklaringsmodellen man inte gillar. Så, om än mycket kortfattat – låt oss ta det från början: En positivistisk ansats innebär vanligen att man bara utgår från det som kan observeras och att man ifrån insamlandet av sådana observationer prövar teorier. Värdet hos teorierna ligger inte i att de faktiskt beskriver någon verklighet eller hur de kausala sambanden i verkligheten fungerar. Istället har teorierna sitt värde enbart i förmågan att predicera. Till exempel skulle en rationalistisk positivist förmodligen gärna gå med på att aktörerna i verkligheten inte alls beter sig som rationella nytto-maximerare. Istället skulle hon hävda att det räcker om de beter sig ”som om” de var rationella nytto-maximerare och att teorins värde enbart ligger i dess prediktionskraft, inte i om den faktiskt återger det verkliga kausala förhållandet. Den vetenskapliga realismens ansats står i skarp kontrast till denna uppfattning. Som jag skriver i boken: *Utgångspunkten för denna är att fokus inom samhällsvetenskapen bör ligga på empiriskt konsistenta förklaringar om de reella kausala mekanismer som gör att individuella aktörer agerar, och att teorin måste utgå från att den skall ge en så realistisk bild som möjligt av hur dessa mekanismer fungerar.* Den vetenskapliga realismen skiljer sig också från positivismen ge-

nom att man vidgår att empiriska observationer inte är teoretiskt neutrala utan att de är ”teoriimpregnerade”. Men man skiljer sig också från olika relativistiska och postmoderna inriktningar i det att man utgår från att empirin inte är teori-determinerad, dvs att man bör konstruera sina undersökningar så att ”fakta kan sparka tillbaka”. Fördelarna med att ha den vetenskapliga realismen som vetenskapsteoretisk utgångspunkt har värtaligt uttryckts av Ian Shapiro, Andrew Sayer och Paul MacDonald och jag har ingen anledning att upprepa deras ståndpunkter här (Shapiro och Wendt 1992, Shapiro 2005, Sayer 1992 och MacDonald 2003). Jag vill dock tillägga att i sin praktik blir studier som utgår från den vetenskapliga realismens ideal oftast problemstyrda istället för att vara styrda av en specifik teori. Alltför teori-styrda studier leder enligt min erfarenhet nästan alltid till att man enbart intresserar sig för den typ av empiri som man i förväg vet bekräftar teorin. Efterhand blir detta en rätt så enahanda, för att inte säga enfaldig, verksamhet.¹⁶

Slutligen reser JSS en viktig fråga för all samhällsvetenskaplig forskning, nämligen om man skall göra ”strategiska val” av oberoende variabler. Med detta menar jag om man som samhällsforskare skall intressera sig särskilt för sådana variabler

16 En inte helt oviktig sak i detta sammanhang är att JSS skriver att jag använder institutioner som kausala mekanismer. Så är inte fallet. Som jag skriver i kapitel två är kausala mekanismer inte några slags ”mellanliggande variabler”. De är istället en teoretisk beskrivning av hur man tänker sig att det kausala sambandet mellan två variabler fungerar. Helt enkelt en idé om varför en förändring i variabeln X (i detta fall förtroende för vissa politiska institutioner) faktiskt orsakar en förändring i variabeln Y (i detta fall, tilliten till ”människor i allmänhet”).

som man tror går att påverka genom politiska beslut (i detta fall de politiska institutionernas utformning).¹⁷ Det kan naturligtvis vara så att svaret på frågan om varför vissa länder är drabbade av låg tillgång på socialt kapital och därmed följande problem (korruption, fattigdom, destruktiva gruppkonflikter) kan ligga i variabler som det inte står i mänsklig makt att påverka (till exempel deras historiskt nedärvda kultur). Kosovo och Albanien är kanske för evigt dömda till underutveckling på grund den historiskt nedärvda kulturella traditionen av ändlösa vendettor och klanvälde som det ligger bortom mänsklig förmåga att förändra. Jag skall villigt erkänna att i mitt val att särskilt intrassera mig för de politiska institutionernas betydelse för bristen på socialt kapital finns en förhoppning om att dessa ligger inom mänsklig förmåga att förändra. Men ibland tänker jag att min polskfödde vän och kollega Piotr Swistak här rätt när han lite retfullt påpekat för mig att det ligger något blåögt naivt i den svenska tron att det för varje socialt problem också kan finnas en socialt acceptabel och politiskt-administrativ möjlig lösning.

Jag har inget riktigt bra svar på frågan om det finns särskilda skäl att fästa vikt vid just de oberoende variabler som vi kan

17 Skälet till att man inom huvuddelen av genusforskningen när det gäller att förklara skillnader mellan kvinnor och mäns beteende valt att fokusera på variabler som är "socialt konstruerade" är just tankegången att de därmed är tillgängliga för förändring. Tankegången är att vi skulle kunna välja att "socialt omkonstruera" kön, medan biologiska eller psykologiska variabler är mera svårförändrbara och därför inte skall befraskas. Det är således ett strategiskt val man gjort (men vad jag kan se saknar det ur emancipatorisk synvinkel logiskt någon grund, se min artikel i Dagens Nyheter 2004-10-16).

påverka. Rent mänskligt finns det, med tanke på de värden som faktiskt står på spel, goda skäl att åtminstone försöka. Ett exempel på hur man genom "kognitiv" spelteoretisk analys kan komma med resultat vad gäller de politiska institutionernas förändring som fungerar i miljöer där vi i allmänhet tror att starka kulturella normer verkar har Gerry Mackie åstadkommit. Hans spelteoretiska modell för hur man skall få klaner/byar i Nordafrika att upphöra med kvinnlig könsstympning har visat sig fungera mycket väl, enligt uppgift mycket bättre än allehanda upplysningskampanjer (Mackie 1996).¹⁸ Ett resultat som detta finns det viss anledning av reflektera över för de som framhåvdar i att kulturella förklaringsmodeller alltid är överlägsna de som bygger på hur individer agerar strategiskt under varierande institutionella villkor.

Referenser

- Bendz, Anna, 2004. *I välfärdstatens hägn. Autonomi inom arbetslöshetsförsäkringen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen. Göteborgs universitet.
- Helgøy, Ingrid, 1999. *Den institutionsbaserte attföringen i Skandinavien*. Bergen: University of Bergen.
- Lindbom, Anders, 1995. *Medborgarskapet i välfärdstaten*. Uppsala: Uppsala University.
- MacDonald, Paul K., 2003. Useful Fiction or Miracle Maker: The Competing Epistemological Foundations of Rational Choice Theory, *American Political Science Review* 97: s 551-565.
- Mackie, Gerry, 1996. Ending footbinding and infubilation. A convention account, *American Sociological Review* 61: s 999-1017.
- Nannestad, Peter och Tinggaard Svendsen, Gert. 2005. "Institutions, culture and trust?". Paper.
- 18 För tillämpningen svarar *The Female Genital Cutting Educational and Networking Project* – se <http://www.fgmnetwork.org/articles/mackie1998.html>.

- The Quality of Government Conference, Göteborgs Universitet, November 17-19, 2005. The Quality of Government Institute (www.qogpol.gu.se).
- Okin, Susan Moller och Joshua Cohen, 1999. *Is multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, Bo, 1990. Marxism, Institutional Analysis and Working-Class Strength, *Politics & Society* 18: s 317-345.
- Rothstein, Bo, 2004. Förtroende i det multikulturella samhället, i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.), *Ju mer vi är tillsammans*. SOM-undersökningen 2003. Göteborg: Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Sandall, Roger, 2002. *The Culture Cult. Designer tribalism and other essays*. Oxford: Westview Press.
- Sayer, Andrew, 1992. *Method in Social Science*. London: Routledge.
- Shapiro, Ian, 2005. *The Flight From Reality in Human Sciences*. Princeton: Princeton University Press.
- Shapiro, Ian och Wendt, Alexander, 1992. The Difference that Realism Makes, *Politics & Society* 20: s 197-223.

Genmäle på Rothsteins replik Jens Stilhoff Sörensen

Djävulen döljer sig i detaljerna, brukar det sägas, och inte sällan ligger de senare i själva språket. Samtidigt utgör språket vårt analytiska verktyg; det redskap genom vilket vi abstraherar och beskriver verkligheten. Min främsta invändning mot att beskriva en institution som oberoende variabel, om så avsett som teoretisk beskrivning av hur man tänker sig att ett kausalt samband mellan två variabler fungerar, är inte att ifrågasätta själva existensen av ett samband, en direkt påverkan, utan det faktum att man kommer att uppfatta sambandet som enkelriktat och den oberoende variabeln som isolerad. Alternativet, som jag förespråkat, är att bädda in den så

kallade variabeln i en kontext och i ett processuellt förlopp, där pilarna så att säga går i båda riktningarna. I stället för att bortdefiniera kultur som något permanent och ursprungligt, med påföljande risk för determinism, bör man alltså inlemma institutionerna i en kulturell kontext. Båda dessa storheter förändras historiskt, i en sammanflätad dynamik, där man kan se element av både kontinuitet och förändring. Emellertid är förändringsprocessen betydligt trögare inom vissa lager i den kulturella kontexten. Formella institutioner förändras i vissa fall kanske snabbare än de informella (detta är föremål för undersökning i varje enskilt fall) och exempelvis kapitalism eller industrialisering bryter upp och hjälper omforma vissa strukturer och institutioner betydligt snabbare än andra. Rothstein påpekar själv att det inte finns egentlig grund att *ex ante* anta att formella institutioner skulle ha större betydelse, eller påverkan, än informella (vilket också är föremål för studium i de enskilda fallen). Mer specifikt tror jag att de båda interagerar på ett sätt så att de informella institutionerna ger liv åt de formella, vilka i sin tur utnyttjas som resurs i en omförhandling av de förra, i ett interaktivt förlopp som driver fram förändring.¹⁹ Alltså, det finns ingen anledning att säga att ett belysande av kulturella faktorer skulle utgöra någon form av determinism. Min egen ståndpunkt är starkt kritisk mot determinism, evolutionära historiska förlopp, eller historicism (här avsett i betydelsen att historien skulle ha en speciell riktning och ett mål). Således tror jag heller självfallet inte att något specifikt kulturområde skulle vara dömt till evig underutveckling. Det var också med detta i åtanke, alltså isolerandet av variabler med tendens till enkelriktningsskyt, som jag använde begreppet positivism. Den logiska positivismen (i renodlad form) må

vara historiskt överspelad, men det finns en så kallad positivistisk övertygelse, eller lockelse, där förklarande faktorer som *redan i sig* utgör abstraheringar, ytterligare renodlas till "oberoende variabler" (med mätande av korrelationer) i en mekanisk språkdräkt (för en diskussion av positivism i vidare bemärkelse se t.ex. Andersson 1979). Detta är även möjligt att inhysa inom den kritiska realismen, vilket är en ontologisk och epistemologisk position som jag för övrigt delar med Rothstein (som den t.ex. formulerats av Sayer 2000). Med detta vill jag endast göra ett förtydligande, måhända överflödigt, för att säkra mig mot eventuella missförstånd. Här ligger väl för övrigt en kritik som kanske är typisk för förståelsevetenskaperna (exempelvis historia). Med detta menar jag inte att förfäktat Putnams långa perspektiv gentemot Rothstein (Rothsteins kritik må vara berättigad), utan endast plädera för

- 19 Man bör heller inte utesluta möjligheten att institutioner fungerar på ett visst sätt på grund av att de existerar i en speciell social atmosfär. Som ett exempel kan vi göra en yttlig jämförelse mellan konsensus-demokratiska modeller och etnisk maktindelning i Bosnien-Hercegovina respektive Schweiz. Varför fungerar den schweiziska modellen? Kanske i slutändan just för att schweizarna *vill* att det ska fungera. Problemet i Bosnien-Hercegovina kan å sin sida vara att de olika etniska grupperna faktiskt inte *vill* leva i samma stat, att två etniska grupper (serber och kroater) snarast låtsas leva i en annan stat (Serbien respektive Kroatien) och att den sociala atmosfären är dålig för institutioner att fungera i även om man skulle lyckas designa dem fördelaktigt (observera att jag här talar om social atmosfär och inte om kultur).

den kulturella kontexten mer generellt. När det gäller själva slutsatsen om institutioners betydelse för social tillit, som Rothstein framfört, tror jag att han har alldeles rätt. Det kan vara särskilt viktigt att påtala i en tid som präglats av en viss politisk oaksamhet, för att inte säga direkt misshandling, med de offentliga institutionerna i Sverige, såväl vad det gäller politisk tillsättning av ämbete och utnyttjande av myndigheter för politiska kampanjer, som i själva ansvarsutkrävandet (eller bristen därpå). Som Rothstein har påpekat i sin bok (och annorstädes) finns det anledning att tro att det tar betydligt längre tid att bygga upp förtroende och tillit än det tar att rasera det. Här kan man också ta upp just den egendomliga ideologiska dogmatism, förklädd till vetenskap (men där man inte tillåter "empirin att sparka tillbaka"), som Rothstein nämnde när det gällde den integrationspolitiska utredningen (men som också förekommer inom jämställdhetspolitiken), som tenderar att bli statsideologi genom ett direkt politiskt urval till, och inom, de offentliga institutionerna. På så sätt riskerar dessa delar av statsmakterna, i vissa avseenden, så att säga bakvägen, även att importera en ontologisk och epistemologisk relativism.

Referenser

- Andersson, Sten, 1979. *Positivism kontra hermeneutik*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
Sayer, Andrew, 2000. *Realism and Social Science*. London: Sage Publications.